

4. Туйськ І.І. Антимонопольні правоохоронні засоби: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2003. 179 с.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-14. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.
6. Валитов С.С. Правовое регулирование конкуренции в Украине: монографія. Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2009. 307 с.
7. Валитов С.С. Застосування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2006. № 1. С. 92–100.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 21220): Закон Верховної Ради УРСР від 7 грудня 1984 р. № 8073. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
9. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. [2-е вид.; перероб. і доп.]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.

УДК 346.13+347.113

ПОПАДИНЕЦЬ Г.О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Статтю присвячено проблемам правового режиму використання природних ресурсів у сфері господарювання. Проаналізовано законодавчу базу та нормативно-правові акти, які регулюють правовий режим використання природних ресурсів суб'єктами господарювання. Визначено основні недоліки й запропоновано способи покращення використання природних ресурсів у господарській діяльності.

Ключові слова: природні ресурси, суб'єкти господарювання, право власності, право природокористування, господарська діяльність.

Статья посвящена проблемам правового режима использования природных ресурсов в сфере хозяйствования. Проанализирована законодательная база и нормативно-правовые акты, регулирующие правовой режим использования природных ресурсов субъектами хозяйствования. Определены основные недостатки и предложены способы улучшения использования природных ресурсов в хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: природные ресурсы, предприятия, право собственности, право природопользования, хозяйственная деятельность.

The article is devoted to the problems of the legal regime of the use of natural resources in the field of management. The legal base and normative legal acts regulating the legal mode of using natural resources by economic entities are analyzed. The main disadvantages are identified and ways of improving the use of natural resources in economic activity are proposed.

Key words: natural resources, subjects of management, ownership, right of nature use, economic activity.

Вступ. На сучасному етапі розвитку цивілізації людство все більше й більше розуміє небезпечність наслідків недбалого, споживацького використання природних ресурсів. Аналіз міжнародного законодавства, конвенцій, рішень ООН, самітів, вищих органів влади держав, світо-

© ПОПАДИНЕЦЬ Г.О. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу (Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»)

вої громадськості свідчить про те, що проблемі використання природних ресурсів суб'єктами господарювання та збереження навколишнього природного середовища загалом приділяється особлива увага.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу режиму використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Результати дослідження. Сьогодні з урахуванням стану економіки та набранням із 2011 року чинності нової редакції Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 № 2456-VI [1], відповідно до якої половина зборів за забруднення навколишнього середовища залишається на місцях, ми можемо констатувати, що питанням раціонального використання природних ресурсів у сфері господарювання справді приділяється значна увага.

Це проблемне питання неодноразово розглядалося провідними вченими-юристами, такими як Н.Р. Малишева, В. І. Семчик, Б.Г. Розовський, Ю.С. Шемшученко, М.І. Єрофеев, М.В. Краснова, Г. А. Бобкова, С.В. Кузнецова та інші. Проте надалі існує потреба в його подальшому дослідженні й вирішенні.

Світовий досвід показує, що економічна і юридична інфраструктура країн з ринковою економікою базується на двох формах власності: публічній і приватній. Проведення в Україні економічної реформи, спрямованої на формування засад ринкової економіки, закономірно зумовило необхідність упровадження світового досвіду в систему відносин власності [2, с. 69].

Стаття 148 Господарського кодексу України (далі – ГК України) зазначає, що, відповідно до Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності українського народу відповідно до закону [3].

З прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-12 (далі – Закон) [4] законодавчо визначено дві основні форми використання природних ресурсів (форми належності ресурсів суб'єктам): а) на титулі права власності; б) на титулі права постійного й тимчасового природокористування.

Тобто система юридичних засад використання природних ресурсів загалом визначена в указаному вище природоресурсному Законі. Особливості реалізації повноважень власника природних ресурсів суб'єктами господарювання установлені в ст. 150, а повноважень природокористувача – у ст. 151 ГК України [3]. Тобто ці статті є деталізацією норм екологічного законодавства щодо спеціального кола суб'єктів природокористування – господарюючих суб'єктів.

Варто зазначити, що, згідно з ч. 2 ст. 55 ГК України [3], суб'єктами господарювання є господарські організації – юридичні особи, створенні відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Правовий статус суб'єктів господарської діяльності щодо використання природних ресурсів розкривається через їхні суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а реалізація повноважень власності на природні ресурси має здійснюватися з дотриманням певних імперативів, незалежно від форми власності на природні ресурси (державної, муніципальної, приватної).

Згідно з ч. 1 ст. 149 ГК України, суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування [3]. Зазначена стаття встановлює загальний порядок здійснення природокористування суб'єктами господарювання, є загальною стосовно ст. ст. 150–151 ГК України [3].

Разом із тим порядок загального і спеціального використання природних ресурсів передбачає й ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4].

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам та організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку за плату, для здійснення виробничої й іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством, – на пільгових умовах.

За чинним визначенням, спеціальним дозволом на природокористування є документ, який засвідчує право відповідних суб'єктів на використання природних ресурсів. Тобто спеціальний дозвіл є правоустановчим документом, із яким пов'язується виникнення права природокористування. Однак таку саму роль виконують й інші документи (договір оренди, державний акт на

право постійного землекористування тощо), без прийняття яких право на природокористування може не виникнути. Тому вплив на виникнення цього права в спеціальних дозволів є особливим. Вони не підміняють собою інші документи, що визначають статус природокористувача (власник, орендар, постійний чи тимчасовий користувач), умови користування природними ресурсами (цільове призначення наданого в користування природного ресурсу, термін користування тощо), а виконують певні функції, завдяки яким чинять суттєвий вплив на організацію та здійснення природокористування. До таких функцій належать контрольна, координуюча, еколого-економічна, санкціонуюча.

Дозволи на спеціальне природокористування можна класифікувати за різними ознаками: за типом природного об'єкта, який надається в користування відповідно до спеціального дозволу; за суб'єктами надання дозволів на спеціальне природокористування; за формою надання; за процедурою надання; за строками дії. Як підстава виникнення права природокористування розрізняються дозволи, що є єдиним документом на право природокористування (наприклад, відстрільна картка – на право полювання), і спеціальні дозволи, що входять до складу документів, які породжують право природокористування.

Особливістю спеціальних дозволів як документів, що породжують право природокористування, є різноманітність їх форм. Ними, як уже зазначалося, можуть бути власне спеціальні дозволи, лісорубний квиток (ордер), лісовий квиток, ліцензія, відстрільна картка. За всієї своєї зовнішньої розбіжності ці документи мають єдині ознаки: констатують визнання державою необхідності відповідної діяльності, її легітимності; впливають на правосуб'єктність осіб, котрі отримали відповідні дозвільні документи; є передумовою виникнення права природокористування; установлюють умови природокористування з урахуванням особливостей певної діяльності. Різноманітність же форм дозвільних документів у цій сфері зумовлена певними традиціями в їх застосуванні, які склалися протягом певного часу й впливають на сучасне законодавство.

Однією з найважливіших вимог у структурі правовідносин щодо використання природних ресурсів є вимога їх цільового використання, що є напрямом і способом отримання користі від експлуатації їх якостей для задоволення матеріальних та інших потреб суб'єктів природокористування. Юридичний зміст такої вимоги полягає в тому, що природний ресурс, який перебуває у володінні будь-якого суб'єкта, має використовуватись відповідно до того призначення, яке визначено законодавством та обліково-кадастровою документацією і правостановлювальними документами на цей природний ресурс.

У цьому плані екологічно та юридично значущими документами є Державні кадастри природних ресурсів, які містять сукупність необхідних, достовірних та об'єктивних відомостей про кількісний і якісний стан природних ресурсів, реєстрацію власників і користувачів, про природні, екологічні та юридичні властивості природних ресурсів.

В Україні здійснюється ведення земельного, водного, лісового кадастрів, кадастрів тваринного світу й родовищ і проявів корисних копалин, що передбачено, відповідно, Земельним, Водним, Лісовим кодексами України, Кодексом про надра та Законом України «Про тваринний світ» (Порядок ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря від 13.12.2001, Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011, Порядок ведення державного водного кадастру від 08.04.1996, Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів від 20.12.2007, Порядок державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин від 31.01.1995, Порядок ведення державного кадастру тваринного світу від 15.11.1994).

Поряд із правом природокористування поширеною формою належності природних ресурсів є право власності на природні ресурси. Особливості реалізації права власності на природні ресурси суб'єктами господарювання встановлює ст. 150 ГК України [3].

Право власності на природні ресурси є системою юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини щодо землі, надр, вод, лісів, рослинного і тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду й забезпечують реалізацію повноважень власників щодо володіння, користування та розпорядження цими ресурсами. Зміст права власності на природні ресурси становить сукупність повноважень суб'єктів права власності щодо володіння, користування та розпорядження належними їм природними ресурсами.

Право володіння суб'єктів права власності на природні ресурси є юридично гарантованою стабільністю права власності на природні ресурси, їх невід'ємністю від власників без особистого волевиявлення, визнанням виключності й абсолютності цих прав.

Право користування суб'єктів приватної власності на природні ресурси – це юридично гарантована можливість їх самостійного господарювання та ефективного використання природних ресурсів, експлуатації корисних властивостей для задоволення різноманітних потреб власників.

Право розпорядження суб'єктів приватної власності природними ресурсами є юридично забезпеченою можливістю самостійного використання природних ресурсів відповідно до їх цільового призначення, надання у використання й відчуження іншим суб'єктам на договірних засадах.

Зазначена стаття передбачає лише право власності суб'єктів господарювання на землю як один із природних ресурсів, виходячи саме з виключної важливості земель для здійснення господарської діяльності, оскільки земля виконує поліфункціональну роль: є територією держави України, є природним ресурсом, основним засобом сільськогосподарського виробництва, є територіальним базисом життєдіяльності людини, здійснення господарювання.

Особливості права власності на землю визначені в Земельному кодексі України (далі – ЗК України). Відповідно до ст. 78, право власності на землю – це право володіти, користуватися й розпоряджатися земельними ділянками. Земля в Україні може перебувати в приватній, комунальній і державній власності [5].

Наприклад, юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності в разі:

– придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

– унесення земельних ділянок її засновниками до статутного капіталу;

– прийняття спадщини;

– виникнення інших підстав, передбачених законом.

Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення:

– у межах населених пунктів – у разі придбання об'єктів нерухомого майна і для спорудження об'єктів, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності в Україні;

– за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна [6, с. 285].

Разом із тим землі сільськогосподарського призначення, отримані в спадщину іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року.

Відповідно до ст. 90 ЗК України, власники земельних ділянок мають право:

– продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

– самостійно господарювати на землі;

– використовувати в установленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

– споруджувати жилі будинки, виробничі й інші будівлі та споруди [5].

Власники земельних ділянок мають право власності на посіви й насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію. Вони також мають право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом.

Порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

Стаття 91 ЗК України формулює низку обов'язків власників земельних ділянок:

– використовувати їх за цільовим призначенням;

– додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

– своєчасно сплачувати земельний податок;

– не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів;

– підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі;

– своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;

– дотримуватися правил добросусідства й обмежень, пов'язаних із установленням земельних сервітутів та охоронних зон;

– зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних та осушувальних систем [5].

Згідно зі ст. 56 ЗК України, землі *лісового фонду* можуть перебувати в державній, комунальній і приватній власності. Громадянам і юридичним особам за рішенням органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади можуть безоплатно або за плату передаватися у

власність замкнені земельні ділянки лісового фонду загальною площею до 5 га в складі угідь селянських, фермерських та інших господарств. Громадяни та юридичні особи в установленому порядку можуть набувати у власність земельні ділянки деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення.

Відповідно до ст. 59 ЗК України, громадянам і юридичним особам за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть безоплатно передаватись у власність замкнені природні водойми (загальною площею до 3 га). Власники на своїх земельних ділянках можуть у встановленому порядку створювати рибогосподарські, протиерозійні й інші штучні водойми.

Згідно з п. «г» ч. 1 ст. 90 ЗК України, власники земельних ділянок мають право використувати в установленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі [5]. Принцип, за яким власник земельної ділянки автоматично визнається власником корисних копалин під площею земельної ділянки, у юриспруденції отримав назву акцесії. В Україні принцип акцесії застосовується лише до так званих загальнопоширених корисних копалин. Перелік корисних копалин, які належать до загальнопоширених, наведено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12.12.1994. Корисні копалини місцевого значення власне і є загальнопоширеними, що випливає з п. «з» ч. 1 ст. 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4].

Суб'єкти господарювання, здійснюючи господарську діяльність, мають право:

- експлуатувати корисні властивості наданих їм природних ресурсів;
- використувати для господарських потреб у встановленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій їм земельній ділянці;
- одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів;
- одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення й охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами під час здійснення зазначених заходів;
- вимагати компенсації шкоди, завданої належним їм природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

Обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів загалом ґрунтуються на вимогах ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], відповідно до якої використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами й організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- раціонального й економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища й безпеку здоров'я населення;
- збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- здійснення господарської й іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

Викладене вище дає розуміння того, що одним із основних завдань держави повинна бути охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів. Разом із тим стимулювання раціонального природокористування й охорони довкілля потребує комплексного підходу, який передбачає систему різних форм впливу на природокористувачів, що залежить від характеру виробництва, ресурсів підприємств, галузі та елементів природного середовища, в якому вони функціонують [7].

Одним із дієвих державних інструментів є акумуляція внутрішніх фінансових ресурсів у вигляді екологічного оподаткування, яке виконує водночас фіскальну й компенсаційну функції та введення якого почалося з 2014 року. Проте збір за забруднення навколишнього середовища

передбачає цільове використання коштів, тому впровадження екологічного оподаткування має гарантувати прозорий механізм розподілу бюджетних коштів та ефективного податкового регулювання.

Ефективним інструментом фінансового забезпечення природоохоронних заходів є встановлення податкових пільг і надання субсидій, які мають довготривалий ефект гарантування сталого розвитку.

Світовий досвід підтверджує те, що система екологічного менеджменту залежить від ефективності економічного механізму природокористування, який ґрунтується на поєднанні регуляторів примусово-обмежувального і стимулювально-компенсаційного характеру. Це забезпечує створення екологічно безпечних технологій і способів господарювання [8].

У країнах ЄС створені організаційні структури й діє механізм правового регулювання охорони природних ресурсів і їх раціонального використання.

В Україні сьогодні практично не діє економічний механізм екологічного регулювання, внаслідок чого не функціонують механізми кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологічної діяльності. Водночас потребують удосконалення механізми надання субсидій для створення екологічної інфраструктури 2 національного ринку екологічних послуг.

Висновки. Отже, особливістю правового режиму використання природних ресурсів суб'єктами господарювання є цільове використання природних ресурсів, проблема раціонального використання, відтворення та охорони довкілля й економічне стимулювання такої діяльності суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 50–51. Ст. 572.
2. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. 2-е видання. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-12. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 3–4. Ст. 27.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін.; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 776 с.
7. Федорищева А., Бутрин О. Техногенно-екологічна ситуація в Україні та управління рівнем її безпеки. Економіка України. 2008. № 5. С. 75–79.
8. Веклич О.І. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання. Економіка України. 2008. № 10. С. 62–66.